

Rolnictwo przyjazne naturze w Karpatach

Inwentaryzacja kluczowych gatunków ptaków polskich Karpąt oraz stworzenie systemu ich monitorowania i ochrony

Obszary użytkowane rolniczo pełnią nie tylko funkcję produkcji żywności, ale jako dominująca forma użytkowania ziemi spełniają też istotną rolę w zachowaniu różnorodności przyrodniczej.

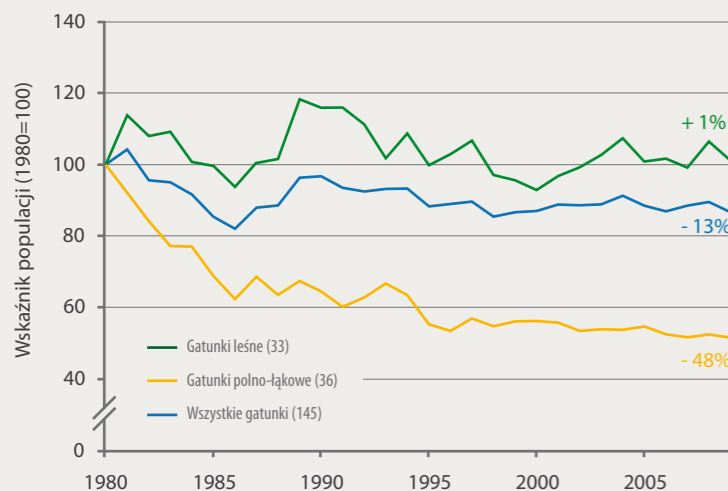
Użytki rolne stanowią ponad 60% powierzchni Polski, co czyni rolnictwo najbardziej rozpowszechnioną formą użytkowania gruntów w kraju. Mimo swej ogromnej powierzchni, rola terenów rolniczych w zachowaniu różnorodności biologicznej długo pozostawała niedoceniana. Przez wiele lat patrzono na obszary użytkowane rolniczo wyłącznie przez pryzmat ich funkcji produkcyjnej, nie doceniając roli, jaką te obszary spełniają w ochronie przyrody. Podejście to stopniowo zmienia się – w ostatnich latach zaczęto dostrzegać ogromną rolę przyrodniczą terenów rolniczych, na których występują często unikatowe zespoły flory i fauny żyjące wyłącznie tam i których przetrwanie jest całkowicie uzależnione od działalności gospodarczej człowieka. Dziś wiadomo, że działalność rolnicza może mieć zarówno pozytywny, jak i negatywny wpływ na rośliny i zwierzęta występujące na obszarach rolnych. To, jaki jest ten wpływ, zależy w dużym stopniu od charakteru i stopnia intensywności tej działalności oraz od tego, na ile obecne praktyki rolnicze są zgodne z tymi stosowanymi w przeszłości, kiedy to tworzyła się zamieszkująca te tereny różnorodność roślin, zwierząt i siedlisk przyrodniczych. Owa różnorodność, mimo iż ma pochodzenie antropogeniczne, stanowi ogromną część naszego dziedzictwa przyrodniczego.

Dokonujące się w ostatnich latach zmiany w sposobach gospodarowania na obszarach rolnych powodują przekształcenia, które niekorzystnie odbijają się na stanie zamieszkujących je populacji wielu roślin i zwierząt.

Zmiany we współczesnym rolnictwie, indukowane m.in. przez Wspólną Politykę Rolną (WPR) Unii Europejskiej, przyczyniają się do intensyfikacji gospodarki rolnej, gdzie dążenie do maksymalizacji produkcji żywności spycha kwestie środowiskowe na dalszy plan. W konsekwencji krajobraz rolniczy ulega daleko idącemu uproszczeniu, tracąc swój unikalny charakter, wypracowany przez wieki ekstensywnego użytkowania. Likwidacja powierzchni „bezproduktywnych” – osuszanie terenów podmokłych, zasypywanie oczek wodnych, wycinanie zadrzewień i zakrzewień śródpolnych czy likwidacja miedz i skarp to tylko niektóre praktyki intensywnego rolnictwa. Chęć uzyskania maksymalnego plonu z każdej działki rolnej odbija się bardzo niekorzystnie na występujących tu roślinach i zwierzętach, które w dzisiejszych czasach stały się jednymi z najbardziej zagrożonych grup gatunków. Ma to miejsce m.in. w przypadku ptaków krajobrazu rolnego. Gatunki takie jak skowronek, pliszka żółta, potrzaszcz, ortolan, świergotek łąkowy czy pustułka wycofały się z wielu obszarów dotychczas przez nie zamieszkiwanych i jak pokazują liczne badania, w wielu krajach Unii Europejskiej złączonych mechanizmami WPR notują one alarmujące spadki liczebności (patrz wykres).

Ekstensywne i zróżnicowane rolnictwo w Karpatach jest jednym z podstawowych źródeł różnorodności górskiej fauny i flory terenów otwartych oraz warunkiem jej zachowania.

Trudne warunki naturalne, np. surowy górski klimat i krótki okres wegetacyjny, niskiej jakości gleby czy niesprzyjające ukształtowanie terenu znacznie utrudniają gospodarowanie w górach i czynią jego intensyfikację mniej opłacalną niż na innych obszarach. Swoje wpływy mają na to także czynniki historyczno-kulturowe. Gospodarstwa w Karpatach zajmują z reguły niewielkie powierzchnie i są bardzo rozdrobnione. Podobnie działki rolne – pasowy układ wąskich i wydłużonych pól uprawnych w połączeniu z ugorami, nieużytkami i drobnymi strukturami nieużytkowanymi (miedze, kępy krzewów, oczka wodne) tworzy specyficzną mozaikę. Charakterystyczne jest tu także występowanie niewielkich, wielofunkcyjnych gospodarstw produkujących płody rolne na własny użytek oraz wynikające z tego czasowe zróżnicowanie prowadzonych zabiegów agrotechnicznych na większych obszarach. Powoduje to, że tereny górskie powszechnie uznaje się za obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), na których rolnictwo jest wspierane przez państwo. Wszystkie te czynniki warunkują niezwykle zróżnicowaną przestrzennie i czasowo strukturę krajobrazu rolnego, tworzącą różnorodność nisz ekologicznych i w konsekwencji miejsc do życia dla dużej liczby gatunków roślin i zwierząt. W szczególności optymalne warunki do życia ma tu wiele ptaków terenów otwartych. Często ich liczebność tutaj jest wyższa niż w Europie Zachodniej, a także w niektórych regionach Polski, gdzie przeważa wielkoobszarowe, intensywne rolnictwo. Dlatego też zachowanie dotychczasowego modelu gospodarowania na terenach rolnych w Karpatach daje gwarancję przetrwania w przyszłości różnorodności biologicznej, umożliwiając jednocześnie ochronę tutejszego dziedzictwa historyczno-kulturowego.

Wskaźnik liczebności dzikich ptaków (Wild Bird Index) w Europie dla lat 1980–2009. Obrazuje on trendy liczebności populacji ptaków z głównych grup siedliskowych. Najbardziej widoczny jest spadkowy trend dotyczący gatunków polno-łąkowych, których wskaźnik liczebności obniżył się na przestrzeni 30 lat o prawie 50%. (Źródło: PECBMS 2011. Population trends of Common European Breeding Birds 2011. Wykorzystano za zgodą EBCC/RSPB/BirdLife/Statistics Netherlands).

Obszary występowania **derkacza** *Crex crex* mogą kwalifikować do dopłat w ramach programu rolnośrodowiskowego. Fot. Cezary Korkosz

Karpackie łąki i pastwiska są jednym z najważniejszych miejsc występowania w Polsce zagrożonego w skali Unii Europejskiej derkacza, a także innych gatunków górskich łąk, niespotykanych nigdzie indziej.

Derkacz chętnie zasiedla użytkowane ekstensywnie tereny łąkowe, które nie ulegają naturalnej sukcesji roślinności, trwale zachowując charakter terenu otwartego. Kryteria te są dobrze spełniane jeszcze przez wiele terenów w Karpatach – pastwisk, a szczególnie górskich łąk, które derkacze licznie zasiedlają. Warunkiem tego jest jednak sprzyjające mu użytkowanie – ograniczanie liczby pokosów na łące, późne wykonywanie pierwszego z nich i bezpieczna dla ptaków technika koszenia czy niska obsada zwierząt na pastwisku. Jednocześnie użytkowanie powinno być regularne (choć nie musi następować każdego roku). Korzystne dla derkacza jest również typowe dla południowej Polski rozdrobnienie działek rolnych, które sprawia, że zabiegi koszenia na sąsiadujących łąkach są często wykonywane w różnych okresach, co nie dopuszcza do usunięcia w krótkim czasie całej wysokiej pokrywy roślinnej z siedliska tych ptaków.

Charakterystyczny dla terenów otwartych w Karpatach jest także siwerniak, zamieszkujący łąki i torfowiska wysokogórskie (powyżej górnej granicy lasu), a czasem także podobne tereny położone nieco niżej. Siedliska tego typowo wysokogórskiego specjalisty na pewnych obszarach mają charakter półnaturalny i utrzymywane są jako tereny otwarte dzięki wypasowi owiec, który jest jedyną formą gospodarki rolnej prowadzoną w wysokich partiach gór.

Oprócz ptaków, górskie tereny trawiaste stanowią ważne miejsce występowania wielu innych organizmów, spośród których warto wymienić choćby rzadkie gatunki motyli czy roślin, takich jak storczyki.

Utrzymanie tradycyjnego użytkowania górskich terenów rolniczych ma kluczowe znaczenie dla przetrwania populacji orła przedniego i orlika krzykliwego, dla których są to najważniejsze żerowiska.

Jak pokazują badania, najważniejszym czynnikiem limitującym rozmieszczenie ptaków szponiastych na terenie Polski, w tym dużych i rzadkich gatunków orłów, nie jest dostępność miejsc do założenia gniazda, ale odpowiednia struktura użytkowania terenów rolniczych, zapewniająca im miejsca do żerowania. Ptaki te potrzebują rozległych, ekstensywnie użytkowanych terenów, zarówno trawiastych, poddanych regularnemu, ale mało intensywnemu wypasowi lub koszeniu, jak i gruntów ornych tworzących wraz z terenami nieużytkowanymi rolniczo charakterystyczną mozaikę siedlisk. Mechanizmy kształtujące obecnie obraz rolnictwa w Karpatach nie sprzyjają zachowaniu przez tereny otwarte funkcji żerowiskowych dla ptaków i innych grup zwierząt. Dzieje się tak z powodu dwóch niekorzystnych zjawisk: intensyfikacji produkcji rolnej oraz jej zaniechania. W wyniku intensyfikacji produkcji mozaikowość użytków rolnych zamieniana jest na wielkoobszarowe monokultury upraw, nasilona zostaje także chemizacja rolnictwa. Zaniechanie użytkowania pól upraw-

Błotniak łąkowy *Circus pygargus* – ptak drapieżny polujący i zakładający gniazda na otwartych terenach rolnych; w Karpatach rzadki. Fot. Mateusz Matysiak

Regularne i ekstensywne użytkowanie górskich łąk jest niezbędne, by zachować ich wysoką wartość przyrodniczą. Fot. Aleksandra Pępkowska-Król

nych, łąk i pastwisk powoduje natomiast ich zarastanie i powolne zmiany szaty roślinnej w kierunku wytworzenia siedliska leśnego. Oba te zjawiska doprowadzają do systematycznej utraty powierzchni siedlisk dogodnych dla wielu gatunków roślin i zwierząt, w tym miejsc żerowiskowych dla orłów i orlików. Ich tereny łowieckie kurczą się, przez co trudniej im wyżywić siebie i pisklęta. Zmiany w sposobie gospodarowania odbijają się więc negatywnie zarówno na gatunkach rzadkich, jak np. orzeł przedni, jak również na pospolitych ptakach krajobrazu rolniczego, takich jak trznadel, makolągwa czy świergotek łąkowy.

Znaczenie części terenów rolnych dla ochrony różnorodności biologicznej jest tak duże, że niezbędne jest wyróżnienie ich jako obszarów o wysokiej wartości przyrodniczej i wspieranie na nich tradycyjnych form użytkowania ziemi.

Zmieniające się podejście do wyróżniania obszarów cennych przyrodniczo powoduje, że coraz bardziej docenia się funkcje środowiskowe obszarów antropogenicznych, wykształconych przy udziale człowieka. Obszary rolne doskonale wpisują się w to podejście, co sprawia, że postuluje się wyróżnienie ich szczególnie cennych fragmentów jako obszarów o wysokiej wartości przyrodniczej (High Nature Value – HNV). Zachowanie tradycyjnego sposobu gospodarowania, wypracowanego przez wieki działalności ludzkiej na tych terenach, daje gwarancję najlepszej możliwej ochrony różnorodności biologicznej i jej trwałego zachowania na przyszłość. Jednakże działalność ta musi być wspierana przez odpowiednie mechanizmy polityczno-gospodarcze, które uczynią te formy użytkowania ziemi opłacalnymi dla rolników i stworzą warunki do ich kontynuowania. Wymaga to przestawienia zasadniczego kierunku działań z maksymalizacji produkcji na zachowanie wartości przyrodniczej i kulturowej obszarów wiejskich.

Użytecznym narzędziem ułatwiającym gospodarowanie w sposób przyjazny przyrodzie jest system dopłat rolnych w ramach programu rolnośrodowiskowego.

Zakłada on właśnie zmianę celu gospodarowania z nastawionego na maksymalizację produktywności rolnej na zachowanie walorów przyrodniczych i kulturowych wsi. Dzięki dobrowolnemu przyjęciu konkretnych zasad gospodarowania rolnik otrzymuje rekompensatę potencjalnie utraconych dochodów, które mógłby osiągnąć, gdyby wybrał rolnictwo intensywne. Zasady te polegają na zachowaniu użytkowania ziemi, ale w sposób ekstensywny, umożliwiając występowanie cennych gatunków ptaków i rodzajów siedlisk przyrodniczych. Działania te sprzyjają ochronie zasobów naturalnych i zachowaniu tradycyjnego krajobrazu rolniczego, a jednocześnie są opłacalne dla rolników. Każdy z krajów, w którym wprowadzono program rolnośrodowiskowy, ustala jego strukturę niezależnie. Wynika to z potrzeby dostosowania systemu dopłat do konkretnych warunków, w jakich gospodarują rolnicy w danym regionie, gdyż zmienność tych warunków uniemożliwia stworzenie uniwersalnych rozwiązań w dużej skali przestrzennej.

Wypracowanie systemu dopłat rolnośrodowiskowych, dopasowanego do specyfiki regionu Karpat, jest jednym z kluczowych elementów skutecznego systemu ochrony przyrody obszarów rolnych w górach.

To jedno z wyzwań, jakie podejmuje Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków, realizując projekt „Inwentaryzacja kluczowych gatunków ptaków polskich Karpat oraz stworzenie systemu ich monitorowania i ochrony”. Pozwoli on na zwiększenie w Karpatach udziału rolników w pakietach programu rolnośrodowiskowego dotyczących ochrony ptaków, a tym samym wspomocze uzyskanie przez nich korzyści z gospodarowania na obszarach górskich w sposób respektujący potrzeby przyrody. Możliwości, jakie daje gospodarowanie w Karpatach, zostaną szerzej przedstawione w materiałach informacyjnych oraz na zorganizowanych specjalnie w tym celu szkoleniach. Zebrane w ramach projektu dane o rozmieszczeniu gatunków kwalifikujących do pakietu ochrony ptaków na wybranych obszarach zostaną ujęte w dokumentach strategicznych promujących działania prośrodowiskowe. Dodatkowo powstanie raport omawiający odrębność gospodarki rolnej regionu Karpat i potrzebę dopasowania zapisów programu rolnośrodowiskowego do tutejszej specyfiki.

Obszary rolnicze w górach są ostoją różnorodności biologicznej – kluczowym siedliskiem występowania wielu gatunków flory i fauny. Fot. Renata i Marek Kosińscy

Projekt współfinansowany przez Szwajcarię w ramach szwajcarskiego programu współpracy z nowymi krajami członkowskimi Unii Europejskiej.

OGÓLNOPOLSKIE
TOWARZYSTWO
OCHRONY PTAKÓW

Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków (OTOP) to działająca od dwudziestu lat organizacja pozarządowa o statusie pożytku publicznego, zajmująca się ochroną dzikich ptaków i miejsc, w których one żyją. Celem Towarzystwa jest zachowanie dziedzictwa przyrodniczego dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń. Jego działania wspiera kilkanaście tysięcy członków, wolontariuszy i sympatyków. OTOP jest polskim partnerem światowej federacji towarzystw ochrony ptaków – BirdLife International.

OTOP – siedziba główna

ul. Odrowąża 24
05-270 Marki k. Warszawy

Małopolskie biuro OTOP

ul. Zybkiewicza 10/1A
31-029 Kraków

e-mail: malopolska@otop.org.pl
tel. 12 442 95 36

Więcej informacji na stronach:
www.otop.org.pl
www.ptakikarpat.pl

